

NOTA A LA CANTIGA LVII D'ALFONS *EL SAVI*

Una gran part de les narracions que integren els reculls orientals de prodigis atribuïts a la intercessió de nostra Dona tenen un origen europeu. L'estudi aprofundit que E. Cerulli ha dedicat recentment al llibre etiòpic dels miracles de Maria¹ posa una vegada més de manifest aquesta dependència, palesa malgrat les transformacions que alguns d'aquests contes piadosos han experimentat en llurs successius desplaçaments i durant el procés d'adaptació al nou ambient que deu haver precedit llur definitiva fixació literària. Agrupar les diverses redaccions d'una mateixa llegenda i reconduir-les a la font primera en què s'inspiren, no sempre resulta, però, tasca fàcil per a l'investigador, especialment quan el text llatí original ha desaparegut o es desconeix. La història de les *dues pelegrines depredades pels bandolers* examinada pel Cerulli² en forneix un exemple. Els reculls orientals, àrab i etiòpic, la relacionen amb el cèlebre santuari francès de Rocamadour (Rupes Amatoris). Bastarà, per al nostre intent, prescindint de les altres variants, de reproduir la traducció italiana que dóna el mateix autor³ segons el text del manuscrit Vaticà àrab 821, n. 19.

«C'era in una città una grande chiesa al nome di Nostra Signora ed il nome di questa chiesa è nella lingua dei Franchi: Roche-Amadour (Rūšamādūr). Essa faceva a tutti grandi miracoli. Ed avvenne che due donne vennero da un luogo lontano in pellegrinaggio e, mentre erano per via, passarono per una boscaglia fitta. Le assalì un gruppo di briganti che presero quanto esse avevano, senza lasciar loro nemmeno le loro vettovaglie, e anzi gliele tolsero e se le divisero fra loro. E, quando il capo dei briganti si pose il boccone in bocca per mangiare in fretta di

1. *Il Libro etiopico dei miracoli di Maria e le sue fonti nelle letterature del Medio Evo latino* (Roma 1943).

2. Pàgs. 520-527.

3. Pàg. 522.

quel pane perchè era affamato, improvvisamente gli caddero tutti i denti ed i molari. E, quando i suoi compagni videro quel che era accaduto e le due donne, lodarono Dio et temettero grandemente Nostra Signora. Quindi si accompagnarono gli uni con gli altri, uomini e donne, ed andarono al santuario e confessarono quel che avevano fatto contro di esse innanzi ai presenti per il resto dei giorni della loro vita. Tutto questo per l'intercessione di Nostra Signora pietosa, Madre di clemenza e di pietà.»

Aquesta narració no figura, però, en cap de les colleccions de miracles de Santa Maria de Rocamadour publicades fins al present.⁴ En canvi — i és l'única referència occidental que hom pot adduir — constitueix l'argument de la cantiga cinquanta-set, que situa l'esdeveniment al santuari català de Montserrat: *Como Santa Maria fez guareçer os ladrões que foran tolleitos porque roubáran ãa dona et ssa companna que ýan en romaria a Monsarrat.*⁵

En Monsarrat vertude
fez, que mui longe sôa,
a Virgen, se mi aiude
ela, por hũa bõa
dona que na montanna,
d' i muy grand' e estranna
degeu a hũa fonte
con toda sa companna,
por y iantaren,
des i folgaren
et yren sa via.

U seýam comendo
cabo d'aquela fonte,
a eles muy correndo
sayu ben d'esse monte.
Reimund', un cavaleiro
roubador e guerreiro,
que de quanto tragian
non lles leyxou dinneiro
que non roubasse
et non fillasse
con sa compannia.

A dona, manteneute
longo que foy roubada,
fo-ss' ende con sa gente
muy trist' e muy coitada.
A Monsarrat' aginna
chegou essa mesquynna
dando grandes braados :
Virgen santa Reýnna,
da-me vingança
ca pris viltança
en ta romaria.

E os frades sayron
aas vozes que dava ;
e quand' esto oýron,
o prior cavalgava
corrend', e foi muy toste
e passou un recoste,
et viu cabo da fonte
de ladrões grand' hoste
jazer maltreitos,
çegos, contreitos,
que un non s'ergia.

4. G. SERVOIS, *Notices et extraits du recueil des miracles de Notre-Dame de Rocamadour*, BÉCh, série 4, vol. III (1857), 21-44 i 228-245; E. ALBE, *Les Miracles de Notre-Dame de Roc-Amadour au XIIe siècle, texte et traduction*, «Bulletin de la Société Scientifique, Historique et Archéologique de la Corrèze», XXVIII (1906), 543-597; XXIX (1907), 31-134, 143-242 i 339-420.

5. Segons l'ed de VALMAR, *Cantigas de Santa Maria de Don Alfonso el Sabio* (Madrid 1889), I, 83-84.

Entr' esses roubadores
 viu jazer un vilão
 d'esses mais malfeitores,
 hũa perna na mão
 de galina freame
 que sacara con fame
 enton d'un enpanada
 que su un seu çurame
 comer quisera
 mais non podera
 ca Deus non queria.

Ca se ll'atravessara
 ben des aquela ora
 u a comer cuidara,
 que dentro nen afora
 non podia saca-la,
 nen comer nen passal-a;
 demais jazia çego
 et ar mudo sen fala
 e muy maltreito
 por aquel preito,
 ca x' o mereçia.

O prior et seus frades,
 pois que assi acharon
 treitos por sas maldades
 os ladrões, mandaron
 que logo d' i levados
 fossen, atravessados
 en bestias que trouxeran,
 ant' o altar deitados
 que y morressen,
 ou guareçessen
 se a Deus prazia.

E pois que os ladrões
 ant' o altar trouxeron,
 por eles orações
 e pregairas fezeron,
 e log' ouveron saos
 ollos, pees et mãos;
 e porende juraron
 que nunca a crischãos
 ja mais roubassen,
 et se quitassen
 d'aquela folia.

¿Quin dels dos santuaris, el de Catalunya o el de la Guyena, caldrà, doncs, considerar com a lloc originari de la relació reproduïda també en l'Orient cristià? Després de plantejar-se la qüestió, el Cerulli, basant-se en el testimoni explícit d'Alfons *el Savi*, proposa com a més versemblant, sense excloure, però, altres possibles ubicacions, la hipòtesi d'una procedència montserratina.⁶ Afortunadament, se'ns ha conservat en un manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó⁷ la primitiva redacció llatina d'aquest miracle, la qual resol d'una manera inequívoca a favor de Rocamador el problema de l'origen, d'acord amb la tradició servada en les derivacions orientals del mateix miracle.

«DE DUABUS MULIERIBUS. — Due muliercule peregrinali habitu beate Marie virginis Rochemadoris limina, olim in pago petragorensi, nemore quodam, inter latrones ceciderunt, quorum magister unum panem, quem sacello ille ferebant, arripuit et fregit, et dedit unicuique sociorum suorum partem suam. Mox ut ipse prius mordere cepit, ecce quia remanserunt omnes eius dentes in pane, et statim videntes dei et dive virginis iusticiam super se illatam, adierunt quatuor illi latrones cum mulierculis sanctam Mariam Rocheamadoris, et ibi confessi iuraverunt se non amplius latrocinium acturos. Matri ergo et filio sit decus et gloria in secula seculorum, amen.»

6. *Op. cit.*, pàgs. 525-527.

7. Rivipullensis 193 (s. XII-XIII), fol. 47^r.

La forma en què ens ha pervingut la versió alfonsina d'aquesta llegenda reclama, no obstant, un ulterior esclariment. No hi ha dubte que el prodigi celebrat pel rei poeta i localitzat per ell a Montserrat és idèntic al que les altres fonts atribueixen a Rocamador, malgrat algunes diferències accidentals que hom hi pugui observar. Així el conte de Rocamador parla de dues pelegrines i el de Montserrat només d'una, acompanyada d'altra gent; en el text llatí, àrab i etiòpic, és un pa que fa caure les dents i els queixals al cap de colla en provar de menjar-se'l, allò que constitueix l'escena central, mentre que en la cantiga alfonsina és una «perna de gallina freame», que resta a la gola d'un dels lladres sense que pugui empassar-se-la ni expellir-la. Encara que no afecten el fons, comú en ambdues narracions, aquestes variants demostren, no obstant, que la versió recollida per Alfons *el Savi* no és la primitiva, sinó una altra derivada d'aquella, en la qual hom ha introduït certs elements forasters. La substitució dels bandolers anònims per un protagonista anomenat Reimund i l'esment dels monjos i del prior del monestir que intervenen en el drama posseeixen un marcat sabor local i són particularitats del tot estranyes a les restants redaccions. Més apreciable resulta encara la diferència que separa i distingeix d'aquelles la versió de les Cantigues en la manera de descriure el càstig amb què són punits els lladres reus de l'ultratge inferit a la pelegrina de madona santa Maria. Quan aquesta arriba al santuari i el prior i els monjos, atrets pels planys de la dona desvalisada s'encaaminen al lloc del succés, troben els malfactors «maltreitos, çegos, contreitos que un non s'ergia», i cal transportar-los en cavalcadures davant l'altar de la Verge, on després de pregar per ells recobren la sanitat. Evidentment, és una ampliació que tendeix a accentuar els meravellosos efectes de la intervenció celestial donant al conjunt una major força expressiva. Resulta curiós, però, de constatar com aquest afegit sembla haver-se inspirat en un altre dels prodigis atribuïts a nostra Dona de Rocamador que refereix com uns lladres foren immobilitzats i privats de la vista per haver robat uns pelegrins que anaven a visitar-la: un conte, que figura entre els publicats per Albe,⁸ divers i independent de l'anterior, semblant, però, a ell pel contingut, circumstància que haurà afavorit la fusió d'ambdós tal com la pressuposa i es manifesta en la nostra cantiga.

«Tres de Gosa peregrini per solitudines et deserta sancti Guillelmi transitum habentes, a latronibus per devia et invia, per abrupta montium et concava vallium deducti sunt. Qui innoxios noxie tractantes nisi sunt rapere pauperum Christi substantiam. Ceterum omnium advocata, domina

8. *De miraculis sanctae Mariae de Rupe Amatoris*, l. II, cap. 9. *Op. cit.* (extr., Paris 1908), 189-190.

prepotens de Rochamador, sydus eximium jubare suo irradians mundum, servulis suis reclamantibus opem ferens non defuit. *Servos enim iniquitatis, operarios sceleris, prout decuit corripuit, et quod jocundius est humane creature lumine privavit, manus contraxit immobilesque quasi statuas reddidit*, solum lingue membrum miserta quo veniam querent et corde peniterent. Supplici igitur voce genibus peregrinorum cadentes, suffragantibus eorum precibus et meritis dominam placidam, set suis sibi reatibus offensam, placari postulabant. Peregrini autem, afflictione afflictorum afflicti et corde compuncti, solo tenus oraturi se dederunt, vocemque levantes ad sydera dominam misericordie misereri miseris precabantur. Tunc unica pietatis mater, publica spes desolatis, que contrivit colla draconis, reparatio sanitatis, sensus eorum reparavit, corpora pristina sanitati restituit.»

Alfons *el Savi* s'ha limitat a recollir simplement la tradició montserratina ampliada de la llegenda, que ha conegut a través d'una font intermèdia desapareguda, de la qual, però, ens ha conservat en la seva cantiga el contingut i els trets característics. Atribuir al rei poeta la iniciativa de les modificacions que ha experimentat la narració de Rocamador trasplantada a Montserrat no sembla pas una hipòtesi viable. Més aviat ens inclinàrem a veure-hi la mà del compilador de l'antic *Liber Miraculorum* montserratí, a qui devien ésser ben familiars els miracles de Rocamador,⁹ el gran santuari marià de renom universal i des de la segona meitat del segle XII un dels més freqüentats centres de romiatge de l'Occident cristià.

DOM CEBRIÀ BARAUT

Monestir de Montserrat.

9. En aquest sentit no deixa d'ésser remarcable el fet que el mateix manuscrit 193 procedent de Ripoll, monestir d'on llavors depenia el priorat montserratí, ens hagi transmès, al costat de diverses relacions referents a Rocamador, la més antiga sèrie de miracles atribuïts a Madona Bruna de què tenim notícia. Veg. *ER*, II (1949-50), 79-92. La manera fragmentària com aquests darrers ens han pervingut impedeix de comprovar l'existència d'altres possibles intercanvis entre les tradicions d'ambdós santuaris.